

DÜNYA KÜLTÜR MİRASI LİSTESİ'NE KAYITLI AVRUPA NEOLİTİK DÖNEM YERLEŞİMLERİ IŞIĞINDA ÇATALHÖYÜK İÇİN ZİYARETÇİ YÖNETİM PLANI ÖNERİLERİ

H. Ufuk KORKMAZ¹

ÖZ

Çalışmada UNESCO Dünya Kültür Mirası listesinde yer alan Avrupa Neolitik Dönem yerleşimlerinin tarihi ve alt yapı unsurları ışığında Çatalhöyük'ün mevcut ziyaretçi yönetim planının geliştirilmesi amacıyla bir öneri sunulmaktadır. Çatalhöyük, Spiennes Neolitik Çakmaktaşı Ocağı, Krzemionki Neolitik Dönem Çakmak Taşı Ocağı, Orkney Neolitik Dönem Kalıntıları, Boyne Vadisi Neolitik Dönem Kalıntıları, Stonehenge Anıtı ve Neolitik Dönem Kalıntıları, Hal Saflieni Hypoje Mezarları ve Alp Dağları Prehistorik Dönem Köylerinin arkeolojik özellikleri, alt yapı unsurları ve ziyaretçi yönetimine yönelik bilgiler özetlenmiştir. UNESCO Dünya Kültür Mirası listesinde yer alan yerleşimlerin geliştirilmesi amacıyla ziyaretçi yönetim planı oluşturulmasında Çatalhöyük örneği üzerinden ziyaretçi yönetim planı yenilikçi çözüm haritası hazırlanmıştır. Tanıtım ve bilgilendirme, etkinlik, ulaşım ve güvenlik, sağlık ve acil durum alanlarını içeren ziyaretçi yönetim planı oluşturulmasının; öncelikle ziyaretçi memnuniyeti sağlanması yanı sıra ildeki tüm paydaşların da sosyo ekonomik anlamda fayda sağlayabileceği ve geniş anlamda ise Türkiye turizmi açısından olumlu etkileri olabileceği düşünülmektedir. . Ziyaretçi sayısının; alana özgü uyarlanacak ve uygulanacak olan çalışmada belirtilen ziyaretçi yönetim planı önerileri ile artacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çatalhöyük, UNESCO Dünya Kültür Mirası, Ziyaretçi Yönetim Planı Yenilikçi Çözüm Haritası, Neolitik Dönem, Kültür, Turizm

Jel Kodları: Z320 Tourism and Development, Z330 Tourism: Marketing and Finance, Z390 Tourism: Other

---

¹ Dr., Selçuk Üniversitesi TGB, ufukkorkmaz@selcuk.edu.tr, (ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8158-8130>)

VISITOR MANAGEMENT PLAN RECOMMENDATIONS FOR ÇATALHÖYÜK IN THE LIGHT OF EUROPEAN NEOLITHIC SETTLEMENTS REGISTERED IN THE WORLD HERITAGE LIST

ABSTRACT

In the study, a proposal is presented in order to develop Çatalhöyük's existing visitor management plan in the light of the history and infrastructure elements of the European Neolithic Period settlements registered in the UNESCO World Heritage List. Archaeological features, infrastructure elements and informations for visitor management of Çatalhöyük, Neolithic Flint Mines of Spiennes, Neolithic Flint Mines of Krzemionki, Heart of Neolithic Orkney, Brú Na Bóinne - Archaeological Ensemble of The Bend of The Boyne, Stonehenge, Avebury and Associated Sites, Hal Saflieni Hypogeum and Prehistoric Pile Dwellings Around the Alps are summarized. An innovative solution map of the visitor management plan was prepared on the example of Çatalhöyük for creating a visitor management plan for the development of settlements on the UNESCO World Heritage List. It is considered that creating a visitor management plan that includes publicity and information, effectiveness, transportation and safety, health and emergency areas; as well as to ensure visitor satisfaction, in the province all stakeholders can benefit socioeconomically and in the broad sense have positive effects in terms of tourism in Turkey. It is thought that the number of visitors will increase with the suggestions of visitor management plans specified in the study that will be adapted and applied in the field.

Keywords: Çatalhöyük, UNESCO World Cultural Heritage, Innovative Solution Map of Visitor Management Plan, Neolithic Period, Culture, Tourism

JEL Codes: Z320 Tourism and Development, Z330 Tourism: Marketing and Finance, Z390 Tourism: Other,

GİRİŞ

Turizm; doğa, sağlık, dinlenme, eğlenme, spor, inanç, kültür, tarih, bilgi ve görgü artırma gibi çeşitli amaçlara yönelik yurt içi ve yurt dışı hareketliliği ve en az bir günlük konaklamayı bünyesinde barındıran hizmet sektörlerinden birisidir (Deniz ve Kalem, 2018; Doğanay ve Zaman, 2019). Turizmde görülen bu çeşitliliğin kaynağını artıran şehirli nüfus sonucu ortaya çıkan ekonomik gelişme oluşturmaktadır (Doğan ve Bostan, 2019). Bu gelişim turizm sektörünü şehirlerde yaşayan toplumun lüks tüketiminden ziyade ihtiyacı haline getirmekte ve şekillendirmektedir (Eralp, 1983; Negiz, 2017; Yavuz ve Karabağ, 2011). Bu ihtiyaçlardan doğal çevre, kültürel ve tarihi özelliklerin şehir dokusu ile birlikte sunumu Şehir Turizmi kavramını ortaya çıkarmaktadır (Başarangil, 2014; Emekli, 2011, 2018). Şehir Turizmi temelde coğrafi ve beşeri niteliklere dayanan iki ana turizm kaynağından beslenmektedir (Özgüç, 2017). Bu kaynaklardan beşeri nitelikte olanlar şehrin kültür dokusunu oluşturan başlıca öğeleri; sinema, tiyatro, konser, festival gibi kültürel faaliyetler ve sportif faaliyetleri meydana getirir (Emekli, 2011; Koçak ve Tandoğan, 2008; McKercher ve Cros, 2002; Negiz, 2017). Bu faaliyetlere şehir turizmi dahilinde yönelen kitle diğer turizm türlerine göre daha yaşlı, daha çok harcama yapan ve eğitim düzeyi daha yüksek bireylerden oluşmaktadır (Uygur ve Baykan, 2007). Sonuçta bu müşteri kitlesi için otel ve seyahat acenteleri gibi işletmelerin hizmet kalitesi, yeme-içme işletmelerinin ürün ve hizmet kalitesi, uluslararası ve ulusal ulaşım hizmetlerinin kalitesi, yerel yönetimin organizasyon ve işbirliği becerisi, ülkenin iktisadi ve politik durumu önem kazanmaktadır (Uygur ve Baykan, 2007). Bunların dışında Şehir Turizminin hem kültür dokusu hem de rekabet gücünün oluşmasında tarihi varlıkların dahil olduğu somut kültürel miras önemli bir yer tutar (Kuşçuoğlu ve Taş, 2017; Giritlioğlu ve Avcıkurt, 2010; Uslu ve Kiper, 2006; Pekerşen vd., 2019). Kültür Varlıkları uluslararası turizmde etkili unsurlardandır (McKercher ve Cros, 2002). Kültür mirasının, korunması, gezilir, görülür ve anlaşılabilir duruma getirilmesi şehir turizmi sektöründe ulusal ve uluslararası rekabet unsurları için müspet yönde belirleyicidir (Emekli, 2018; ETC Research Report N° 2005 / 1; Olcay ve Giritlioğlu, 2014; Tosun ve Bilim, 2004).

1. TÜRKİYE İLE AVRUPA'DA BULUNAN NEOLİTİK DÖNEM DÜNYA KÜLTÜR MİRASI ÖĞELERİ

Kültür Mirası öğelerinin özellikleri Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (Bundan sonra; UNESCO olarak anılacaktır.), “Dünya Kültürel ve Doğal Mirası'nın Korunmasına Dair Sözleşmesi” ve “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi” ile belirlenmiştir. Bu sözleşmelerin 1. ve 2. Maddelerinde anıtlar, yapı toplulukları ve sitler “Kültürel Miras”; fiziksel, biyolojik, jeolojik ve fizyografik oluşumlar ile tükenme tehdidi altındaki hayvan ve bitki türlerinin yetiştiği alanlar “Doğal Miras” sayılmıştır. Bu tasnife ek olarak 2003 yılında imzalanan sözleşme ile

Somut Olmayan Kültürel Miras kavramı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda tarihi varlıkların mevcudiyetine bağlı meydana gelen somut ve somut olmayan kültür mirasının ortaya koyduğu öğelerden birisi de ören yerleridir. UNESCO Dünya Kültür Mirası listesinde Neolitik Dönemde yerleşime sahne olmuş yedi ören yeri kayıtlıdır. Bu ören yerleri; Türkiye Cumhuriyeti'nden Çatalhöyük, Belçika Krallığı'ndan Spiennes (Mons) Neolitik Dönem Çakmak Taşı Ocağı, Polonya Cumhuriyeti'nden Krzemionki Neolitik Dönem Çakmak Taşı Ocağı, Büyük Britanya'dan Orkney Takımadaları Neolitik Dönem Kalıntıları, İrlanda'dan Boyne Vadisi Neolitik Dönem Kalıntıları, Malta Cumhuriyeti'nden Hal Saflieni Hypoje Mezarları ve Orta Avrupa'da Alp Dağları ve çevresinde bulunan prehistorik dönem köyleridir.

1.1. Çatalhöyük

Çatalhöyük İç Anadolu'da Konya İli Çumra İlçesine bağlı Küçükköy Mahallesi'nin 2 km güneyindedir. Çatalhöyük'te ilk araştırmalar 1958 yılında D. French, A. Hall ve J. Mellaart'dan oluşan yüzey araştırması ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. 1961-1965 yılları arasında Çatalhöyük'ün ilk dönem kazılarını J. Mellaart gerçekleştirmiştir. 1993-2017 yılları arasında yapılan ikinci dönem kazılarını ise Mellaart'ın öğrencisi olan I. Hodder gerçekleştirmiştir. 2017 yılından itibaren Çatalhöyük Kazıları Ç. Çilingiroğlu başkanlığında devam etmektedir.

Çatalhöyük; Orta Anadolu yaylasının güneyinde, orman varlığının nadiren görüldüğü, tarımsal açıdan zengin, düz bir topografya üzerinde bulunmaktadır. Bu topografya Çatalhöyük'ün bulunduğu alanda, eski Çarşamba Çayı'nın yatağı ile bölünmektedir. Bu bölünme sonrası; M.Ö. 7400-6000 yıllarında ilk önce doğu tarafta Neolitik Dönem Yerleşimi yani literatürdeki adı ile "Doğu Çatalhöyük" kurulmuştur (Mellaart, 1967). Neolitik Dönem yerleşiminin terk edilmesinden sonra batı tarafta, M.Ö. 6000-5400 yıllarında Kalkolitik Dönem Yerleşimi yani literatürdeki adı ile "Batı Çatalhöyük" kurulmuştur (Hodder ve Cessford, 2004; Hodder, 2006; Mellaart, 1965). Doğu Çatalhöyük, yaklaşık 13 hektarlık alanda, ova seviyesinden 21 m. yüksekliğe kadar ulaşan 18 katmanda, tahmini 3.000-8.000 kişilik nüfusu ile yerleşik ve tarıma dayalı yaşamın izlenebildiği sadece Neolitik Döneme ait 1.400 yıllık yerleşime sahne olmuş bir ören yeridir (Cessford, 2005; Hodder ve Cessford, 2004). Höyüğün bu nitelikleri Çatalhöyük'ü ayrıcalıklı kılmaktadır.

Çatalhöyük'ü diğer yerlerden ayıran diğer unsurlar; tarım ve hayvancılık faaliyetleridir. Çatalhöyük'te einkorn, emmer ve ekmeklik türü buğdaylar, arpa, acı bakla ve bezelye gibi bitkilerin kültüre alınarak tarımı yapılmıştır (Asouti ve Fairbairn, 2002; Fairbrain vd. 2005; Sagona ve Zimansky, 2015). Çatalhöyük'te hayvan evcilleştirilmesi olgusuna da işaret eden hayvan kemiklerinin yaklaşık % 70'ini koyun ve keçi, kalan %30'unu büyükbaş ve yaban hayvanları oluşturmaktadır (Hodder, 2006; Russel, 2012). Bu bulgulara ek olarak; duvar resimleri, konutların içlerinde de görülen boğa, geyik, keçi ve akbaba tasvirleri ile sıvalı boğa kafataslarının (bucrania) varlığı; Çatalhöyük insanların avcı-

toplayıcı geleneklerini devam ettirirken aynı zamanda bu hayvanlara çeşitli anlamlar yüklediklerini de göstermektedir (Hodder, 2006; Russel, 2012). Çatalhöyük'ü Neolitik döneme ait diğer yerleşimlerden farklı kılan unsurlardan bir de sanata dair bulgulardır. Mellaart kazıları; duvarlarda sıva ile yapılmış rölyef ya da resimde tasvir edilmiş vahşi hayvanların ve özellikle Anadolu Leoparı'nın (*Panthera pardus tulliana*) Neolitik Sanatın merkezinde olduğunu ve bu sanat eserlerinin simgesel bir rolü bulunduğunu göstermektedir (Meece, 2006). Çatalhöyük'te bulunan resim, rölyef ve heykellerde görülen vahşi hayvanlar ve insanlar; çoğunlukla av ya da ölü kültü konularının işlenmesinde tasvir edilmişlerdir (Hodder, 2004; Mellaart, 1964; Mellaart, 1967; Meskell, 2008). Bu tasvir biçiminde ölüm ve şiddet teması; resimlerde anlatımcı etkiyi güçlendirmiştir. Bu durum; resimleri Çatalhöyük'ün en dikkat çekici buluntuları arasına sokmaktadır. Çatalhöyük sahip olduğu sanat özelliklerinin yanı sıra sergilediği birçok mimari öge ile Anadolu'nun Prehistorik Dönemi'nin öğrenilmesine yardımcı olmaktadır. Çatalhöyük; etnoarkeoloji alanında yapılan çalışmalar için de iyi bir kaynaktır (Adams, 2005; Atalay ve Hastorf, 2006; Steele, 2007). Çatalhöyük, UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne yukarıda özetlenmiş olan özellikleri göz önüne alınarak 2012 yılında kabul edilmiştir.

1.2. Spiennes Neolitik Çakmaktaşı Ocağı

Spiennes'teki Neolitik Çakmaktaşı Ocağı, Belçika'nın kuzeybatısında Valonya Bölgesi'nin Hainaut İli'nin merkezi Mons Kenti'nin güneydoğusunda yer almaktadır. Çakmaktaşı ocağı 1842 yılında keşfedilmiş ve ardından 1889 yılına kadar A. de Loë, 1912-1914 yılları arasında E. de Munck, 1965-1982 yılları arasında F. Hubert, 1990-1992 yılları arasında P. Bonenfant tarafından ve zaman zaman da ilgili kuruluşlar tarafından devam kazılar sonucunda bu maden sahasının Mons kenti çevresindeki çakmak taşı madenlerinden birisi olduğu anlaşılmıştır (Collet ve diğ. 2008). Maden ocağı küçük ve çok parçalı nodüller veya kitleler şeklinde oluşmuş sileksin yaklaşık 10-12 m kalınlıkta kalsit ve kumtaşı formasyon içinde takibinin yapılması sonucu açılmış ve gelişmiştir (Collet vd., 2008; Collet, 2012). Alan La Wampe Nehri, Haine Nehri ve Scheldt Nehirleri ile bu nehirlerin kollarının oyduğu derin vadilerin arasında kalan geniş ve hafifçe meyilli tepelik araziden oluşan bir topoğrafya sergiler. Maden ocağı toplamda 100 hektarlık bir alana yayılmaktadır (Hubert, 1980). Maden ocağı Avrupa Neolitik Dönemi boyunca kullanılmış olup MÖ 4400-2900 arasına tarihlenmektedir (Collet vd., 2008; Toussaint vd., 2010). Maden ocağı kazılarında geyik boynuzları, çakmak taşından çekirdek, balta ve dilgilerden oluşan taş aletler bulunmuştur (Collet vd., 2008). Bu materyalin nerdeyse tamamı maden galerileri ile kuyuların içinde bulunmuştur. Spiennes Neolitik çakmaktaşı ocağı İngiltere'de "Grimes Graves" ve "Cissbury", Hollanda'da "Rijckholt-St Geertruid" ve Polonya'da "Krzemionki Opatowskie" gibi çakmak taşı maden ocaklarının çağdaşıdır. Ancak bu ocak Avrupa'daki en büyük ve en eski antik maden ocağıdır. Bu ocak Avrupa'nın Neolitik Dönemi ile ortaya çıkan üretimin, teknolojik ilerlemenin ve kültürün oluşumunu sergilemesi sebebi ile Dünya Mirası Listesine 2000 yılında kabul edilmiştir.

1.3. Krzemionki Neolitik Dönem Çakmak Taşı Ocağı

Krzemionki Neolitik Dönem Çakmak Taşı Ocağı güney Polonya'da Świętokrzyskie dağlık bölgesinde Opatów İlçesi sınırları içindeki Krzemionki Köyünde yer almaktadır. Krzemionki ocağı Polonyalı Jeolog Dr. Jan Samsonowicz tarafından 1922 yılında keşfedilmiştir. Bu tarihten sonra kazılar J. Żurowski ile J. Pachniak ve 2. Dünya Savaşının ardından S. Krukowski, T. Żurowski, Z. Rajewski ve J. Kowalczyk tarafından sürdürülür (Piotrowska, 2014; Balcer, 2014). Kazılar sonucu maden ocağının karstik arazide, kuyu şeklinde açılmış ve yer altında genişletilmiş odalar ile bu odaları birbirlerine bağlayan tünellerden oluştuğu anlaşılmıştır (Babel, 2014). Maden ocağında 4000 civarı kuyu, tünel ve oda bulunmaktadır. Alan günümüzde geniş ve düz topografyada yer almaktadır. Bu arkeolojik alanın büyüklüğü 785 dönüm ve toplam uzunluğu 4,5 km dir. Bu ocak MÖ 3900 ile 1600 yılları arasında Avrupa Neolitik Döneminden Tunç Devrine kadar kullanılmıştır. Maden ocağından elde edilen materyal burada çoğunlukla taş baltalardan ve basit tel figürlü duvar resminden oluşur (Babel, 2014; Balcer, 2014). Krzemionki 2007 yılında UNESCO Dünya Mirası listesine Spiennes Maden Ocaklarının sahip olduğu aynı gerekçeler ile kabul edilmiştir.

1.4. Orkney Neolitik Dönem Kalıntıları

Orkney Neolitik Dönem Kalıntıları İskoçya'nın kuzey ucunda, Büyük Britanya Adası'nın yaklaşık 10-15 km açığında yer alan Orkney Takımadalarının Mainland ve Rousay Adalarından yer almaktadır. Bölge alçak tepelerden oluşan topografya sergilemektedir. Bu takımadalarda ilk kazılar 19. yy'da ve sonrasında 1920'li yıllarda G. Childe tarafından gerçekleştirilir (Childe ve Grant, 1947). Burada yapılan kazılarda İngiltere'nin diğer birçok kesiminden farklı olarak, Neolitik Dönemin yerleşim özellikleri ve ölü gömme adetlerine dair bilgiler edinilmiştir. Kazılarda duvarlarında ve zemin döşemesinde kayrak taşlarının kullanılmış olduğu, yuvarlak kenarlı dikdörtgen plana sahip yapılar ortaya çıkarılmıştır (Lee ve Thomas, 2012). Bu yapıların hem konut hem de granarium olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (Carey, 2012). Mezar mimarisi ise oda mezar planlıdır. Kazılarda çizi bezekli seramik ve taş aletler başlıca buluntulardır. Yapılan kazılar sonucu bu takımadaların Mezolitik ve Neolitik Dönemlerde kesintisiz yerleşime sahne olduğu ortaya çıkarılmıştır. Orkney Avrupa'nın Neolitik Dönemi ile ortaya çıkan mimari ve teknolojik ilerlemenin ve kültürün oluşumunu sergilemesi sebebi ile Dünya Mirası Listesine 1998 yılında kabul edilmiştir.

1.5. Boyne Vadisi Neolitik Dönem Kalıntıları

Boyne Vadisi Neolitik Dönem Kalıntıları İrlanda'nın başkenti Dublin'in 40 km kuzeyinde yer alan Boyne Nehri ile aynı isimle anılan bölgede yer almaktadır. Boyne ve Mattock gibi derelerin böldüğü alçak tepelerden oluşmuş bir topografya üzerinde bulunan kalıntılardan oluşmaktadır. Neolitik Döneme ait bu kalıntılar Loughcrew ve Carrowkeel yerleşim yerleri ile başlıcaları Knowth, Newgrange ve Dowth gibi MÖ 3. bin yıla ait 40 kadar tholos mezar ve megalitlerden oluşmaktadır (Eogan 1997). Bu alanda

yer alan en erken kalıntılar MÖ 3900 civarına aittir (Roche 1997). Alanın toplam genişliği 2500 dönüme yayılmaktadır. Boyne Vadisi bu özelliği ile Kuzey Avrupa'nın en büyük Neolitik Dönem Arkeolojik alanlarından birisidir. Alan, Avrupa'nın Neolitik Dönemi ile ortaya çıkan plastik sanatın oluşumunu sergilemesi sebebi ile Dünya Mirası Listesine 1993 yılında kabul edilmiştir.

1.6. Stonehenge Anıtı ve Neolitik Dönem Kalıntıları

Stonehenge Anıtı ve Neolitik Dönem Kalıntıları Büyük Britanya'nın Salisbury kentinin yaklaşık 13 km kuzeyinde, Salisbury Ovası'nda yer almaktadır. Anıt MÖ 3000-MÖ 1520 yılları arasına aittir. Anıtın altı inşa aşamasına sahip olduğu tespit edilmiştir. Anıt günümüzde daire şeklinde megalit ve lento olarak düzenlenmiş taş dizisinden oluşmaktadır. Toplamda 8 evreli olan Stonehenge ilk evresinin, MÖ 3100 civarına Geç Neolitik Döneme ait olduğu tespit edilmiştir (Pearson vd., 2009). Bu evreye ait anıtın kremasyon gömü yapılan bir nekropol olduğu ve bu nekropolünde adına Aubrey yuvaları denilen 56 adet dikili taşın yuvarlak planlı yerleştirilerek inşa edildiği tespit edilmiştir (Hawkes, 1953). Anıtın 2. evresi ise MÖ 3000/2900 yıllarına aittir. Anıt bu evrede 1. evrede görülen geleneğin devamı olarak kremasyon gömünün yapıldığı bir alan niteliğindedir (Hawkes, 1953). Anıtın 3. aşaması MÖ 2600/2500 yılları arasına ait olup MÖ 1600'lü yıllara kadar kullanım görmüştür. Anıt yaklaşık MÖ 2600-1600 yılları arasında 6 ara inşa aşamasına sahiptir. Stonehenge benzeri yapılar aynı bölgede doğuda Woodhenge'te yer alır. Stonehenge ve Woodhenge yapım amacının ata kültü ile ilişkili olduğu belirtilmektedir (Pitts, 2008). Bu bağlamda anıt 240 gömü ile Britanya'nın MÖ 3. bin yıla ait en büyük nekropolüdür (Pearson, 2009). Stonehenge 1986 yılında 4985 hektar arazi ile birlikte, Avrupa'nın Neolitik Dönemi ile ortaya çıkan prehistorik dönem sanatsal ve teknolojik başarısının oluşumunu sergilemesi sebebi ile Dünya Mirası Listesine kabul edilmiştir.

1.7. Hal Saffieni Hypoje Mezarları

Neolitik Döneme ait prehistorik yer altı mezarları Malta Adası'nın güneydoğusunda Paola kenti içindedir. Alan günümüzde Valetta Limanı veya Büyük Liman olarak adlandırılan, ada içine uzanan körfezi güneyden gören yumuşak kireç taşı arazide yer altına oyulmuştur (Rose, 1997). Hal Saffieni 1902 yılında keşfedilir (Astley, 1914). Bu tarihten ve özellikle 2. Dünya Savaşından sonra burada yapılan çalışmalarda zeminden 11 m. derinliğe kadar inen ve yaklaşık 0,7 dönüm alana yayılan ana kaya içine oyulmuş hypoje mezarlar ve sunaklar ortaya çıkarılmıştır. Kazılarda tespit edilen figürin, boncuk ve seramik gibi buluntular ile sunakların bu yer altı alanının aynı zamanda ana tanrıça kültüne işaret ettiği öne sürülmektedir (Evans, 1971, 2008; Malone vd., 2005). Burada toplam 32 adet hypojeden oluşan kompleks içinde 6000-7000 civarı defin yapıldığı tespit edilmiştir (Pace, 2004). Hal Saffieni MÖ 4000-2500 yılları arasında hypoje ve tapınak olarak kullanılmıştır (Mifsud ve Mifsud, 1999; Pace, 2004; Trump, 1999;). Alan, Avrupa'nın Neolitik Dönemine ait kültürel geleneğin istisnai örneği olması sebebi ile Dünya Mirası Listesine 1980 yılında kabul edilmiştir.

1.8. Alp Dağları Prehistorik Dönem Köyleri

Alp Dağları ve çevresinde bulunan Neolitik köyler günümüzde Avusturya, Fransa, Almanya, İtalya, Slovenya ve İsviçre sınırları içinde kalmakta olup 937 adettir. Bu köylerin yayıldıkları alan toplamda 4000 hektar civarındır. Bu yerleşim yerlerinin toplamda 937 yerleşim yerinden 111 adedi UNESCO Dünya Miras Listesine alınmıştır. Bu köylerin ilk araştırması 1854 yılında F. Keller tarafından gerçekleştirilmiş olup günümüzde de çalışmalar devam etmektedir (Jeraj vd., 2009). Bu köylerin en erken kullanımı MÖ. 5000’li yıllara kadar uzanmaktadır (Müller-Beck, 1961). Burada kısaca tanıtmaya çalıştığımız UNESCO kültür mirası öğelerinin tümü Avrupa’nın ve Anadolu’nun Neolitik Döneminde insan becerisinin gelişim sürecine tanıklık etmiştir. Kökleri Paleolitik Döneme kadar uzanan bu gelişim süreci Anadolu’da tarıma dayalı yaşamı ortaya çıkarmış ve ortaya çıkan bu yaşam anlayışı Anadolu’dan Avrupa’ya doğru akış sergilemiştir (Ammerman ve Cavalli-Sforza, 1971; Davison vd., 2006). Bu yaşam döngüsü içinde Çatalhöyük Avrupa’daki yerleşimlerin aksine Neolitik Dönemin tüm yaşamının tüm unsurlarını kesintisiz olarak sunan bir yerleşimdir. Aynı zamanda Çatalhöyük yakın doğu içinde UNESCO Kültür Mirası Listesine Türkiye’den giren Neolitik Döneme ait tek arkeolojik sahadır. Bu sebeplerle Çatalhöyük, Avrupa’daki akranları ile kıyaslanmıştır.

2. AVRUPA NEOLİTİK DÖNEM KÜLTÜREL MİRAS ÖĞELERİ ZİYARETÇİ YÖNETİMİ GENEL DEĞERLENDİRME

İncelenmiş olan ören yerlerinin her birinin alana özgü uygulamaları olduğu gibi, bu ören yerlerinin tümünde popüler tanıtıma yönelik olmak üzere; bilgilendirme levhaları, internet sitesi, sergi salonları, buluntuların gerçeği ya da imitasyonlarının sergilendiği 3 boyutlu mekan canlandırmaları, broşür ve rehber kitaplar bulunmaktadır. Ayrıca bazı ören yerlerinde deneysel evler ile bu evlerde çocuk ya da yetişkinlere yönelik Neolitik Dönem uygulamaları da yapılmaktadır.

2.1. Spiennes (Mons) Neolitik Çakmak Taşı Ocağı

Alan 2000 yılında I, III ve IV numaralı kriterleri karşılaması sebebi ile Dünya Kültür Mirası listesine dahil olmuştur (<https://whc.unesco.org/en/list/1006/>). Alanın yönetimi Valonya Eyaletine bağlı müzenin sorumluluğundadır. Alanın kazı ve onarım faaliyeti Spiennes Müzesi tarafından sürdürülmektedir. Alan tüm yıl ziyarete açıktır. Ziyaretçi merkezinde iki otopark olup, otoparktan ziyaretçi merkezi ve müzeye uzun veya kısa süreli yürüyüş güzergahı ile ulaşılmaktadır. Bunların dışında ziyaretçi merkezinde dinlenme/yeme içme yerleri, bilgilendirme levhaları ve sergi salonu bulunmaktadır. Alana giriş ziyaretçi merkezinden yapılmakta maden ocağına inmeden yapılan alan gezisi ücretsiz maden ocağının gezisi ise ücretli olup görevli arkeoloğun rehberliğinde mümkündür. Alan gezisinde ücret ve kısıtlama olmayıp, 10 yaşından küçük çocuklar, engelliler, kapalı yer korkusu olanlar kısıtlanmış olup ocağa indirilmemektedir. Alanda maden ocağına indirilmeksizin tüm engelli türlerine yönelik vakıf tarafından yürütülen destek hizmeti vardır. Yetişkin ziyaretçiler için broşürler hem internetten hem de ziyaretçi merkezinden temin edilebilmektedir. Çocuklar için alan hakkında bilgi

veren ve öğrenilen bilgileri ölçen kitapçık hazırlanmıştır. Alanda bulunan müze ziyareti ücretsizdir (<http://en.silexs.mons.be/>). Maden ocağına yıllık 5500 ziyaretçiden fazlası kabul edilmemektedir (<https://walloniabelgiumtourism.co.uk/en-gb/content/silexs-mons-neolithic-flint-mines-spiennes>).

2.2. Krzemionki Neolitik Dönem Çakmak Taşı Ocağı

Alan 2019 yılında I, III ve IV numaralı kriterleri karşılması sebebi ile Dünya Kültür Mirası listesine dahil olmuştur (<https://whc.unesco.org/en/list/1599/>). Alanın yönetimi ilgili kent müzesinin sorumluluğundadır. Alanın Kazıları ilgili müze başkanlığında sürdürülmektedir. Krzemionki Maden Ocağı ve Müzesi tüm yıl ziyarete açık olup ücretsiz rehberlik hizmeti ile birlikte giriş ücretlidir. Alanda ziyaretçi merkezi yoktur. Alandaki diğer alt yapı unsurları; otopark ve yürüyüş güzergahları, dinlenme/yeme içme yerleri ile maden ocağına girişin canlandırılması ve yer altında 500 m.'lik yürüyüş güzergahı bulunmaktadır. Alana belediye otobüsü ile ulaşım imkanı vardır (<http://krzemionki.pl/en/>).

2.3. Orkney Neolitik Dönem Kalıntıları

Alan 1999 yılında I, II, III ve IV numaralı kriterleri karşılması sebebi ile Dünya Kültür Mirası listesine dahil olmuştur (<https://whc.unesco.org/en/list/514/>). Alanın yönetimi yerel idarenin sorumluluğundadır. Alanın kazıları tamamlanmış olup gerektiğinde onarım işlemi yapılmaktadır. Yetkili kurumlarca sınırlı kazılar gerçekleştirilmektedir. Yasal düzenlemelerle korunmaktadır. Koruma ve onarım programları, deneyimli ve kalifiye profesyoneller tarafından yönetilmekte ve izlenmektedir. Alan tüm yıl ziyarete açıktır. Ziyaretçi merkezi bulunmaktadır. Alanda özel işletmeler tarafından çeşitli turlar düzenlenmektedir. Alanı tanıtan broşürlere hem yerinde hem de internetten ulaşılmaktadır. Alanda yönetim tarafından kültür mirası konusunda eğitim verilmektedir. Rehberli turlar yerel firmaların sorumluluğunda gerçekleştirilmektedir. Alan yakınında rüzgar santrali bulunması bir kısıt olarak değerlendirilmektedir. Alanda engelli ziyarete uygun gezi güzergahları yapılmıştır. Alan gezisi ücretsiz Bölge Müzesi girişi ücretlidir. Alanda düzenlenen Rehberli turlar Neolitik Yerleşimlerin yanında vahşi doğa gezilerini de paket olarak sunmaktadır. Orkney'in 2010 yılı ziyaretçi sayısı 68.000, 2017 yılı ziyaretçi sayısı ise 304.000 olarak gerçekleşmiş ve 50.000.000 sterlin civarı ciro oluşmuştur (<https://www.orkney.gov.uk/>). Bu ziyaretçi sayısının % 61 kadarı ise deniz yolu ile ülkeyi ziyaret eden kişilerdir. Ziyaretçi sayısının artışındaki temel sebebin adalar arasında karayolu ile ulaşım problemlerinin çözüme kavuşturulması gösterilmektedir (Rowe, 2019).

2.4. Boyne Vadisi Neolitik Dönem Kalıntıları

Alan 1993 yılında I, III ve IV numaralı kriterleri karşılması sebebi ile Dünya Kültür Mirası listesine dahil olmuştur (<https://whc.unesco.org/en/list/659/>). Alanın yönetimi Devlet Bakanlığına bağlı ajansın sorumluluğundadır. Yasal düzenlemelerle korunmaktadır. Yetkili kurumlarca koruma ve onarıma yönelik faaliyet gösterilmektedir. Koruma ve onarım programları, deneyimli ve kalifiye profesyoneller tarafından yönetilmekte ve izlenmektedir. Sit alanı tüm yıl ziyarete açıktır. Alan

ziyaretini ziyaretçi merkezine uğramadan yapmak mümkün değildir. Alanın bilet satışı bireysel ziyaretçi için kısıtlı sayıda tutulmakta ziyaretçiler mümkün olduğunca tur şirketlerine yönlendirilmektedir. Boyne ziyaretçi merkezi aynı zamanda kısmi müze olarak hizmet vermektedir. Alanda her bir arkeolojik yerin civarında otopark ve özel düzenlemiş yürüyüş yolları bulunmaktadır. Alanda piknik için ayrılmış yerler özel alanlar bulunmaktadır. Alanda genel topografik görünümü bozmamak adına yer altına inşaa edilmiş ziyaretçi merkezi bulunmaktadır (Harrison ve Cooney, 1997). Rehberli turlar yerel firmaların sorumluluğunda gerçekleştirilmektedir. Alanın bir bölümü engelli ziyarete uygundur (<https://meathcountydevelopmentplan.files.wordpress.com/2015/04/appendix-10-unesco-world-heritage-site-and-bru-na-boinne-management-plan.pdf>).

2.5. Stonehenge Anıtı ve Neolitik Dönem Kalıntıları

Alan 1989 yılında I, II ve III numaralı kriterleri karşılması sebebi ile Dünya Kültür Mirası listesine dahil olmuştur (<https://whc.unesco.org/en/list/373/>) Alan “English Heritage Vakfı” tarafından yönetilmektedir. Kazı ve onarım faaliyeti sürmektedir. Yasal düzenlemelerle korunmaktadır. Koruma ve onarım programları, deneyimli ve kalifiye profesyoneller tarafından yönetilmekte ve izlenmektedir. Sit alanı tüm yıl ziyarete açıktır. Ziyaretçi merkezi bulunmaktadır. Müzesi bulunmaktadır. Ziyaretçi merkezi aynı zamanda müze olarak hizmet vermektedir. Alanda özel işletmeler tarafından çeşitli turlar düzenlenmektedir. Büyük bir ücretli otopark bulunmaktadır. Online bilet alındığında, otopark ücreti alınmamaktadır. 2013 yılında alanın 2.5 km ötesine müze ve karşılama merkezi yapılmıştır. Kafeterya ve bebek bakım odaları bulunmaktadır. Bilgilendirme öğeleri hem internette hem de alanda kolayca anlaşılabilir niteliktedir. Uzun dönemde ziyaretçi sayısının alana zarar vermeye başlayacağı öngörülmektedir. Alanın büyük bir bölümü engelli ziyarete uygundur (<https://www.english-heritage.org.uk/visit/places/stonehenge/>).

2.6. Hal Saflieni Hypoje Mezarları

Alan 1980 yılında III numaralı kriteri karşılması sebebi ile Dünya Kültür Mirası listesine dahil olmuştur (<https://whc.unesco.org/en/list/130/>). Alanın yönetimi merkezi hükümetin sorumluluğundadır. Kazı yapılmamaktadır. Yasal düzenlemelerle korunmaktadır. Koruma ve onarım programları, deneyimli ve kalifiye profesyoneller tarafından yönetilmekte ve izlenmektedir. Sit alanı tüm yıl ziyarete açıktır. Ziyaretçi merkezi bulunmaktadır. Müzesi bulunmaktadır. Müzeye giriş ücretlidir. Rehberli turlar yerel firmaların sorumluluğunda gerçekleştirilmektedir. Kent içi olması sebebiyle otobüs ya da taksi ile ulaşım mümkündür. Otopark bulunmaktadır. Engelli ziyareti için uygun değildir. Bilgilendirme öğeleri alan girişinde bulunmaktadır. İnternet üzerinden rehberli tur için randevu verilmektedir. Ziyaretler günlük 80 kişi ile sınırlı olup, ziyaret öncesi randevu alınmalıdır (<https://www.worldheritagesite.org/list/Hal+Saflieni+Hypogeum>).

2.7. Alp Dağları Prehistorik Dönem Köyleri

Alan 2011 yılında IV ve V numaralı kriterleri karşılaması sebebi ile Dünya Kültür Mirası listesine dahil olmuştur. Arkeolojik sahaların yönetimi bağlı oldukları ülkeye göre değişmektedir. Her ülkede kazı ve onarım faaliyeti sürmektedir. Yasal düzenlemelerle korunmaktadır. Koruma ve onarım programları, deneyimli ve kalifiye profesyoneller tarafından yönetilmekte ve izlenmektedir. Sit alanları Avusturya ve Slovenya hariç tüm yıl ziyarete açıktır. Slovenya'da bulunan alanda kazılar sürmektedir. Bu nedenle ziyarete kapalıdır. Avusturya'da alan koruma altından olup ziyarete kapalıdır. Her bir ülkede alt yapı unsurları değişiklik gösterir. Bilgilendirme öğeleri alan girişinde bulunmaktadır. Fransa, İsviçre ve Almanya'da ziyaretçi merkezi bulunmamaktadır. İsviçre ve Almanya'da ilgili sahalara özel açılmış müzesi bulunmaktadır. Bunlardan İsviçre'de ve Almanya'da alanın tanıtıldığı müze bulunmaktadır. Fransa'da Neolitik köyün kısmen rekonstrüksiyonu yapılmıştır. Rehberli turlar yerel firmaların sorumluluğunda gerçekleştirilmektedir. Alanda özel işletmeler tarafından çeşitli turlar düzenlenmektedir. Engelli ziyareti için uygun değildir (<https://whc.unesco.org/en/list/1363/>).

2.8. Çatalhöyük

Alan 2012 yılında III ve IV numaralı kriterleri karşılaması sebebi ile Dünya Kültür Mirası listesine dahil olmuştur (<https://whc.unesco.org/en/list/1405/>). Alanın yönetimi T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Konya Müzesi'nin sorumluluğundadır. Kazı ve onarım faaliyeti sürmektedir. Yasal düzenlemelerle korunmaktadır. Koruma ve onarım programları, deneyimli ve kalifiye profesyoneller tarafından yönetilmekte ve izlenmektedir. Sit alanı tüm yıl ziyarete açıktır. Tüm sosyal imkanları ile birlikte hizmet veren resmi ziyaretçi merkezi yerine taklit eserlerin sergilendiği salon yer almaktadır. Alan girişinde Ian Hodder kazıları döneminde deneysel arkeoloji çalışması kapsamında inşa edilmiş, günümüzde ise Çatalhöyük konutlarının canlandırılması ile ilköğretime yönelik eğitim-öğretim faaliyetlerinde kullanılan mekan bulunmaktadır. Bu mekan dışında alanda yeni dört adet deneysel ev inşa edilmiş ve ziyarete açılmıştır. Ancak alanda deneysel evler hariç sosyal donatı için özel olarak ayrılmış mekan ve çevre düzenlemesi bulunmamaktadır. Alan sorumlu bekçi eşliğinde ziyaret edilebilir. Ücretsiz otopark bulunmaktadır. İnternet sitesi üzerinden bilgilendirme yapılmaktadır. Bilgilendirme öğeleri alanda bulunmaktadır. Alanda özel işletmeler tarafından çeşitli turlar düzenlenmektedir. Engelli ziyareti için kısmen uygundur (Şen ve diğ., 2014). Çatalhöyük için ilk yönetim planı 2002 yılında Avrupa Birliği Euromed Heritage II Programı çerçevesinde TEMPER (Training, Education, Management and Prehistory in the Mediterranean) Projesi kapsamında hazırlanmaya başlanmıştır (<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/Eklenti/57316,catalhoyuk-neolitik-kenti-yonetim-planipdf.pdf?0>). TEMPER Projesi kapsamında hazırlanmaya başlanan yönetim planı 2004 yılında tamamlanmıştır. Çatalhöyük Yönetim Planı ülkemizde hazırlanan ilk yönetim planıdır. Ancak ilgili mevzuat öncesi hazırlanmış olması nedeni ile resmîyet kazanamamıştır

(<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/Eklenti/57316,catalhoyuk-neolitik-kenti-yonetim-planipdf.pdf?0>). İlgili mevzuat; 2863 Sayılı Kanun'un Ek-2. maddesi ile tanımlanan ve 27.11.2005 tarih ve 26006 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulunun Kuruluş ve Görevleri ile Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik"tir (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/11/20051127-2.htm>).

3. ÇATALHÖYÜK İÇİN ZİYARETÇİ YÖNETİM PLANI ÖNERİSİ

UNESCO Kültür Mirası Listesi'ne Türkiye'den giren Neolitik Döneme ait tek arkeolojik alan Çatalhöyük'tür. Uluslararası önemi yanı sıra Çatalhöyük; Türkiye Turizm Stratejisi 2023'te marka kültür kenti olarak belirlenen ve ulaşım ve altyapısının güçlendirilmesi hedeflenen Konya'nın kültür ve tarih turizmi açısından da önemli bir değeridir.

Tablo 1: 2010- 2015 Yılları Arasında Yerli ve Yabancı Ziyaretçi Dağılımı

Kaynak: http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/media/pdf/RAPOR_2016.pdf

2010- 2015 yılları arasında yerli ve yabancı ziyaretçi dağılımı incelendiğinde; Ankara ve İstanbul illerinden yerli ziyaretçilerin, Japonya, ABD, Avustralya ve Almanya başta olmak üzere çeşitli ülkelerden ise yabancı ziyaretçilerin geldiği görülmektedir. 2010 yılında 12.253 yerli 3.621 yabancı ziyaretçi sayısına sahipken, UNESCO Kültür Mirası Listesi'ne kabul edildiği 2012 yılından sonra 7.031 yabancı ziyaretçi ile en yüksek ziyaretçi sayısına ulaşmıştır. 2015 yılına kadar ise 4.801 yabancı ziyaretçi sayısı ile düşüşe geçtiği görülmektedir

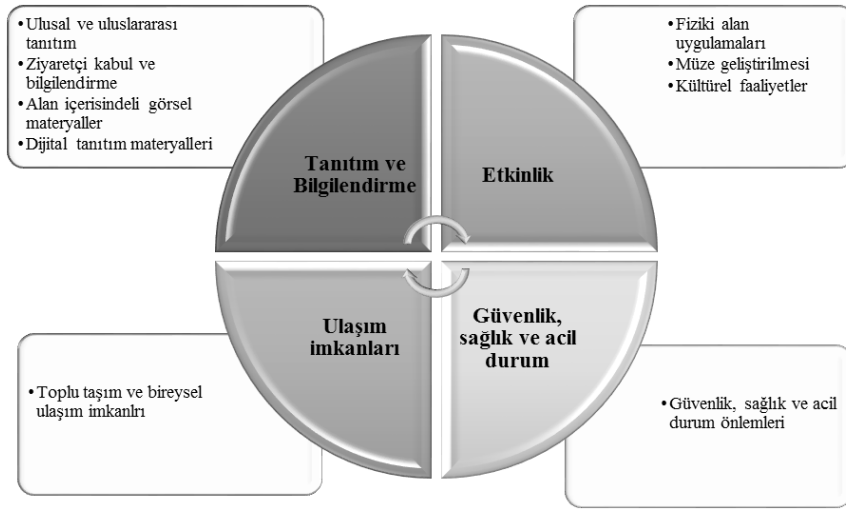
(http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/media/pdf/RAPOR_2016.pdf).

Çatalhöyük bir yönetim planına sahip olmasına ve yönetim planına uygun olarak işletilmiş olmasına rağmen; ulusal ve uluslararası tanıtım ve farkındalığın artırılması, ziyaretçi kabul ve bilgilendirme, dijital tanıtım materyalleri, alan içerisindeki görsel materyaller, ulaşım imkanları, güvenlik, sağlık ve acil durum, fiziki alan uygulamaları, kültürel faaliyetler ve müze geliştirilmesi alanlarında geliştirilmesi gereken ziyaretçi yönetimine yönelik unsurlar olduğu düşünülmektedir.

Çatalhöyük'ün özellikle ziyaretçi yönetimine yönelik alanların geliştirilebilmesi ve sürdürülebilirliği amacıyla hazırlanan öneride; ilk olarak 2004 yılında hazırlanmış ve 2013 yılında güncellenmiş olan Çatalhöyük Yönetim Planı'nda yer alan verilerden yararlanılmıştır. Buna ek olarak UNESCO Dünya Mirası Sürdürülebilir Turizm Araç Seti kapsamında, ören yeri yöneticileri için adım adım bir süreç olarak yapılandırılmış olan kılavuzlar incelenmiştir. UNESCO tarafından hazırlanan

kılavuzlar; “Anlamak, Strateji, Yönetim, İlişkilendirme, İletişim, Altyapı, Değer, Davranış, Yatırım ve İzleme” başlıkları ile on bölümden oluşmaktadır. 1. kılavuzdan 4. kılavuza kadar sürdürülebilir turizm için temeller belirtilmektedir. 5. kılavuzdan 10. kılavuza kadar ise alan özelindeki konulara değinilmektedir (<http://whc.unesco.org/sustainabletourismtoolkit/how-use-guide>).

Çalışmada; Çatalhöyük Yönetim Planı’nda yer alan bilgiler yanı sıra özellikle UNESCO tarafından hazırlanan kılavuzlardaki iletişim, altyapı, değer ve davranış ana başlıklarını içeren 5, 6, 7 ve 8. kılavuzlardaki ana noktalar da ele alınarak geliştirilmiş öneriler içermesi hedeflenmiştir.

Şekil 1: Ziyaretçi Yönetim Planı Yenilikçi Çözüm Haritası

UNESCO Kültür Mirası Listesi’nde yer alan Türkiye’den neolitik döneme ait tek varlık olması nedeniyle Çatalhöyük ele alınmıştır.

Çatalhöyük ören yerinin geliştirilmesi için yenilikçi çözüm haritasında belirtilen dört temel alanda dokuz farklı alt başlık ile oluşturularak detaylandırılmış olan öneriler aşağıda yer almaktadır.

1. Tanıtım ve Bilgilendirme faaliyetleri:

1.1. Ulusal ve uluslararası tanıtım ve farkındalığın artırılması

1 Temmuz “Çatalhöyük Günü” kapsamında;

- Konya’daki ayrıca Eskişehir, Ankara İstanbul ve Antalya gibi Konya’ya ulaşımın daha kolay olduğu ve turizm açısından hareketli kentlerdeki ilan panolarında ve ulaşım araçlarında Çatalhöyük tanıtımının yapılması,
- Alan içerisinde sınırları belirlenen bir yerde heykel, seramik, resim, fotoğrafçılık sergilerinin düzenlenmesi ve atölye, etkinlik ve festivaller düzenlenerek hem yöre halkının hem de turistlerin alandaki faaliyetlere yönlendirilmesi,
- Farklı disiplinlerin tek bir amaç için bir araya gelmesi sayesinde hem ulusal hem de uluslararası medyanın farkındalığının artırılması,

- Alanı simgeleyen bir logo tasarımı için yarışma düzenlenmesi ve kabul edilen logonun tüm tanıtım materyallerinde kullanılması,
- Alanı simgeleyen hediyelik eşyaların tasarımı için yarışma düzenlenmesi ve kabul edilen tasarımların turistlere satışı.

1.2. Ziyaretçi kabul ve bilgilendirme

- Ziyaretçi karşılama merkezinin alanın mimarisine uygun şekilde tasarlanması,
- Standart turnike ve/veya engelliler için tasarlanmış turnikelerden Müzekart ile giriş yapılması,
- Özellikle Çatalhöyük çevresinde yaşayan çocuklar başta olmak üzere, Konya’da faaliyet gösteren okullardaki öğrencilerden gönüllü olan ve ilgi duyanların “çocuk rehberler” olarak eğitilmesi,
- Rehberlere yönelik düzenli eğitim programları gerçekleştirilmesi, Konya İl Turizm Ofisi, TURSAB Konya ve diğer bölgesel tur operatörleri ile rutin eğitimler yapılması,
- Bölgedeki turizm işletmelerinin; Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Dünya Mirası Statüsü’nü vurgulamanın potansiyel değerini anlamalarının sağlanması amacıyla paydaşların bilgilendirilmesi,
- Konaklama işletmeleri ile görüşülerek internet sitesi, broşür ve tanıtım videolarına Çatalhöyük ile ilgili bilgilerin eklenmesi ve/veya geliştirilerek güncellenmesi.

1.3. Dijital tanıtım materyalleri

- İnternet sitesinde alanın neden üstün evrensel değere sahip olduğu ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) listesinde yer aldığını, açık, az ama öz ve kolay anlaşılabilir olarak açıklanması,
- İnternet sitesinde yalnızca ören yerine ait bilimsel ya da teknik bilgilerin değil, ulaşım, konaklama, yiyecek ve içecek, kültürel önerilerin de yer alması,
- Sanal müze uygulamasının hayata geçirilmesi ve VR gözlükler kullanılması,
- Alandaki buluntuların sanal ortama aktarılması ve VR gözlüklerle bir Çatalhöyük evinin canlandırılması,
- 3D sanal gezi olarak Bakanlık sitesine <https://www.ktb.gov.tr/tr-96599/sanal-gezinti.html> eklenmesi ve bu görsellerin sanal müzenin alan girişinde bir ekranda sürekli yayınlanması,
- İnternet sitesinin etkin kullanımı ile planlanan güncel etkinliklerin duyurulması,
- Sosyal medya hesabında güncel fotoğraf, etkinlik, video vb. materyallerin düzenli aralıklarla paylaşılarak ziyaretçilere daha fazla “yapılacak etkinlik” ve “görülecek yer” önerilmesi,
- Popüler blog ve tur sitelerinin web sayfası ile bağlantısının sağlanması,
- Çatalhöyük belgeselinin güncellenmesi,
- Kazı buluntularının tasnifi, temizlenmesi ve ayrıştırılmasını gösteren, arkeolojiye ilgi duyan kişilerin –ne, ne zaman, nasıl, ne kadar, kim tarafından yapılır- şeklinde veri elde edebileceği kazı evi görüntülerinin video şeklinde hazırlanması.

1.4. Alan içerisindeki görsel materyaller

- 4 adet deneysel evin bütüncül bir çevre düzenleme projesi ile yeniden inşası,
- Buluntulara ait tabelaların açıklayıcı olması,
- Kazı alanını ve çevresini gösteren temel bir harita hazırlanması ve ziyaretçilerin alanı nasıl kullanacaklarını ve var olan imkanların konumları gibi basit bilgilerin işaretlenmesi,
- Uzun metinlerin olduğu panolar yerine ziyaretçilerin dil engeline takılmasını engelleyecek uluslararası panolar hazırlanması,
- Tabelalarda ve broşürlerde kullanılan arkeolojik terimlere ilişkin bilgilendirme yapılması,
- Alanda yapılması uygun olmayan sınırlamalar ve belirli davranışlar varsa bunlar belirtilmesi,
- Kazı alanında çalışan disiplinlere ilişkin bilgilendirme eklenmesi, kim ne işle uğraşiyor, hangi alanlarda çalışanlar bu kazı alanı bünyesinde görev alıyor gibi genel bir bilgilendirmelerin yazılı ve sanal dokümanlara eklenmesi.

2. Etkinlik

2.1. Fiziki alan uygulamaları

- Bebek arabası ve engelli arabası olanların tüm gezi alanına ulaşımını kolaylaştıracak kaldırımlar, rampalar, merdivenler ve park alanlarının inşası,
- WC, engelli WC ve bebek bakım odası inşası,
- Alan içerisinde yürüme esnasında dinlenmeye yardımcı alana uyumlu o dönemi yansıtan materyallere benzer ürünlerle koltuk vb. yapılması,
- Otoparkın bebek arabası ve engelli arabası kullanan ziyaretçilere göre düzenlenmesi,
- Kazı alanının açık olduğu saatlerde hizmet veren içecek yiyecek alınabilecek bir alan oluşturulması,
- Alana özgü eski evler formunda bir ev inşa edilmesi ve ziyaretçilerin ön rezervasyon yaparak konaklama imkanı elde etmesi.

2.2. Kültürel Faaliyetler

- Çocuklara yönelik atölyeler yapılması – çocuklara yönelik hazırlanan kazı alanında, buluntuların 3D baskılarının kazı ile bulunması, kesici alet replikalarının hazırlanması ve bulunanların çocuklara hediye edilmesi, zamanın kıyafetleri giydirilerek çocukların alan görseli önünde ya da evi içerisinde fotoğraflanması ve bu fotoğrafların satılması,
- Alanı simgeleyen el sanatları ve hediyelik eşyaların üretilmesi ve internet sitesinde satışa sunulması,
- İnşa edilecek olan eski evler formundaki evde konaklamanın fiyatlandırılmasında, katılım sağlanan atölyeler, konaklama gün sayısı, konaklayacak kişi sayısı, hediyelik eşya alımı yapanlara indirim, müze kart kullanımının teşvik edilmesi,
- Ziyaretçilerin kırmızı boya ile tıpkı o dönemde yaşayan eski insanların yapmış olduğu gibi “iz ve şekiller çizdikleri” bir duvar yapılması

- Eski fırın formunun inşası ile ekmek pişirilmesi,
- Planlanan ve hayata geçirilen tüm kültürel faaliyetlerin dijital görünürlüğünün sağlanması amacıyla tüm faaliyetlere ait bir karekod oluşturulması ve faaliyetlere katılanların bu karekodu kullanmaları ile sosyal medya hesaplarında ören yerinin yer almasının sağlanması

2.3. Müze geliştirilmesi

- Konya Müzesi'nde Çatalhöyük için özel bir yer tahsisi yapılması ve burada çok dilli tanıtım materyallerinin basılı ve dijital olarak bulundurulması,
- Etnografya Müzesi ve Çatalhöyük buluntularının bir arada olması ile eski çağlardan günümüze yansıyan örneklerin sergilenmesi ve eşleştirilmesi,
- Müze içerisinde “Çatalhöyük Çocuk Müzesi” uygulaması yapılması.

3. Ulaşım imkânları

- Toplu taşıma ve bireysel ulaşım imkânlarının geliştirilmesi
- Bireysel ulaşım rotalarının geliştirilmesi
- Karayolu kullanan bireysel ziyaretçiler için bilgilendirme tabelalarının artırılması

4. Güvenlik, Sağlık ve Acil Durum

- Kazı alanındaki güvenlik, ilkyardım ve acil durum önlemlerine yönelik çalışmaların tam olmasının sağlanması ve bununla ilgili ziyaretçilerin bilgilendirilmesi
- Acil bir durumda yardım çağrısı için belirli alanlarda çağrı butonları olması

SONUÇ

Arkeolojik alanların ziyaretçi çekebilme potansiyellerinin artırılabilmesi amacıyla, farklı uygulamalar yapılmaktadır. Bu bağlamda öncelikle arkeolojik alanlarda altyapı ve tesislerin yeterli hale getirilmesi ziyaretçi çekme potansiyelinin artışına katkı sağlamaktadır. Arkeolojik alanların girişlerinde konumlandırılan ziyaretçi merkezlerinde; arkeolojik alana ya da bulunulan yöreye ait el işçiliği çeşitli eşyaların satış alanı, sergi salonu, dinlenme mekanları ve alanın gezilmesi öncesinde bilgi edinilmesine yönelik görsellerin bulunması, arkeolojik alanın anlaşılması açısından önemli bir kaynaktır. Arkeolojik alanların sadece belirli zamanlarda ziyaret edilen alanlar olarak değil, atölye çalışmaları, sanatsal etkinlikler, gastronomi ile ilgili faaliyetler ile yılın tüm zamanlarında ziyaretçi çekebilmesi amacıyla geliştirilmiş bir ziyaretçi yönetim planı oluşturulmalıdır. Hem yerli hem de yabancı ziyaretçilerin ilgisini çekebilmesi için çalışmalar yapılmalıdır. Günümüzde ücretli veya ücretsiz ziyaret edilen arkeolojik alanların birçoğunda ziyaretçi karşılama merkezi bulunmaktadır. Bu merkezlerde arkeolojik alana dair temel bazı bilgilerin alındığı levhalar veya dokümanlar yer almaktadır. Ancak levha ve dokümanların yanı sıra arkeolojik alanın ait olduğu dönemin gündelik yaşamına dair rekonstrüksiyon/canlandırmalar da bulunmalıdır. Ayrıca arkeolojik alanlarda basılı dokümanlar dışında, teknolojiyi de içinde barındıran bir müze inşa edilmesi ile turistlerin o dönemdeki yaşamı anlayabilmesine, buluntuları daha iyi anlamlandırabilmesine ve bilgi sahibi olabilmesine yardım edeceği düşünülmektedir. Günümüzde

teknoloji ve sosyal medya her alanda karşımıza çıkmaktadır. Gelişen teknolojilerin ve özellikle dijital tanıtım materyallerinin kurulacak olan müzelerde yer almasının turistler üzerinde ziyaret sayısı ve ziyaret tekrarı açısından olumlu etkisi olacağı düşünülmektedir.

Gün geçtikçe artan sayıda turist, sosyal medyayı iletişim kurmak ve işbirliği yapmak için yeni bir kanal olarak kabul etmesi nedeniyle daha güvenilir seyahat bilgilerinin sosyal medyada paylaşılacağına ve böylece sosyal medyadaki bilgilerin güvenilirliğinin pozitif yönde olacağına inanılmaktadır (Eröz ve Doğdubay, 2012; Leung, 2013). Turistlerin online platformlar üzerindeki resimlere güveni, bilgi alıcısı ve bilgi göndereni arasındaki tanıdıklık üzerine kuruludur. Turistler kaynağı profesyonel olan bilgilere güvenme eğilimindedir (Battallar ve Cömert, 2015; Lian ve Yu, 2019). Bu nedenle resmi turizm işletmelerinin sahip olduğu profesyonel web siteleri online görüntünün yayılması ve alınması sürecinde kapsamlı, doğru ve hızlı bilgi sağlayabilir. Turistler gezi alanlarına web siteleri üzerinden ulaşım, imkanlar, sunduğu hizmetler ve sahip olduğu tarihi değerlere ilişkin yeterli bilgiye ulaşamadıkları takdirde, arkeolojik alanı ziyaret etmek yerine farklı rotaları tercih etme yönünde karar verebilirler.

Artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik gibi teknolojilerin, özellikle miras turizmi üzerinde unutulmaz turizm deneyimleri yaratma potansiyeli bulunmaktadır. Bu tür teknolojilerin miras turizmine entegrasyonu yalnızca mirası korumak ve yönetmek amaçlı değil, aynı zamanda ziyaretçi deneyimini zenginleştirme potansiyeli amacıyla da olduğu kadar teknolojilerin kolayca erişilebilir hale gelmesi pazarlamanın yanı sıra alanların miras korunmasına da katkıda bulunmaktadır (Bec ve diğ., 2019). Turizmde dijitalleşme deneyimi ya da miras koruması için ürünler olarak oluşturulan dört aşamalı dijital miras koruma modelinde; tarihi gerçekler, tartışmalı miras, tarihsel gerçekler ve tartışmalı miras ile alternatif senaryo bulunmaktadır. Arkeolojik alanlara ait tarihin ziyaretçilere tanıtımında bilimsel araştırmalar sonucu elde edilmiş verilerin anlatılmasının yanında arkeolojik alan yakınında yaşayan kişilerden sözlü tarihe dair görsel ve yazılı dokümandan yararlanılabilir (Bec ve diğ., 2019). Kültür envanterine kayıtlı varlıkların bütünü sahip oldukları tarihi önemin yanında birçok ülkede, turizm sektörünün önemli unsurlarından kabul edilmektedir (Baykan ve Uygur, 2007; Negiz, 2017). Kültür varlıkları turizm sektörü ögesi olması yanında ziyaretçileri kültürel miras ve tarih konularında eğiterek, yer ve yerel kimlik duygusuna katkıda bulunmaktadır (Duran, 2011; Evcil, 2018).

Kültür varlıklarının turizm sektörünün pazarlama öğelerinden birisi olarak kullanımında ortaya çıkan problemlerden biri ziyaret olgusunun zamanla kültür varlığı için zarara dönüşmesidir. Bu sebeple kültür varlıklarına zarar vermektan kaçınmak ve zarar görmelerini önlemek için yapılan çalışmaların dikkatlice planlanması gerektiği açıktır. Ancak bu çalışmalar planlanırken kültür varlığı olarak tescillenmiş yapıların ve kalıntıların nitelikleri bozulmadan engelli ziyaretçiler tarafından da kolayca ziyaret edilebilir şekilde planlanmaları mümkündür (Evcil, 2018). Türkiye’de yer alan arkeolojik

alanlarda; uygun şartlarda kaldırımlar, rampalar, merdivenler, park alanları gibi fiziksel ortamın temel unsurlarının bir kısmı görülmemektedir. Yapılacak iyileştirmeler ile engelli bireylerin, bebek arabası ile ziyarete gelen ailelerin, baston ya da yürüteç benzeri destekler kullanan kişilerin alanlara erişimi kolaylaştırılmış olacaktır. Çalışmada değinilen UNESCO Dünya Kültür Mirası listesi Neolitik Dönem yerleşime sahne olmuş ören yerleri yanı sıra Brezilya'nın tarihi şehri olan Olinda, Atina Akropolis'i, Madrid'in tarihi merkezi, Danimarka'nın Viborg kentinde söz konusu planlamalar yapılmış ve hayata geçirilmiştir. Bu şehirlerdeki uygulamalar dikkate alınarak tüm arkeolojik alanlarda fiziksel alana yönelik çalışmalar yenilenebilir.

Ziyaretçilerin hem gezip-gördükleri yerlerden tatmin olması hem de kültürel değerin korunması ve metalaştırması sağlanacaktır (Jones ve Munday, 2001). Böylece turizm politikası açısından önemi çoğu zaman göz ardı edilen -kalış süresi- ile gidilecek yerin ziyaretçilere -daha fazla yapılacak ve görülecek birşeyler- önerme becerisi geliştirilmiş olacaktır (Ribaudo ve Figini; 2017).

UNESCO Miras Listesi'nde yer alan yerleşimlerin geliştirilmesi amacıyla ziyaretçi yönetim planı oluşturulmasında Çatalhöyük örneği üzerinden bir öneri sunulmuştur. Ziyaretçi sayısının; alana özgü uyarlanacak ve uygulanacak olan çalışmada belirtilen ziyaretçi yönetim planı önerileri ile artacağı düşünülmektedir. Tanıtım ve bilgilendirme, etkinlik, ulaşım ve güvenlik, sağlık ve acil durum temel alanlarını içeren ve farklı alanlar eklenerek geliştirilebilecek olan ziyaretçi yönetim planı oluşturulmasının; öncelikle ziyaretçi memnuniyeti sağlaması yanı sıra ildeki tüm paydaşların da sosyo ekonomik anlamda fayda sağlayabileceği ve geniş anlamda ise Türkiye turizmi açısından olumlu etkileri olabileceği düşünülmektedir. Türkiye'de yer alan UNESCO Kültür Mirası Listesi'ndeki tüm varlıkların beş yılda bir güncellenerek geliştirilen varlığın özelliklerini ön plana çıkartabilecek ve ziyaretçi memnuniyetini artırabilecek varlığa özel bir ziyaretçi yönetim planının olması önerilmektedir. Bu planların geliştirilmesinde; uluslararası örneklerin incelenmesi, birden çok akademik disiplinin yer aldığı akademik kurulun oluşturulması, ören yerinin bağlı olduğu ildeki tüm resmi kurumların ve diğer kuruluşların, STK'ların, tüm paydaşların bir araya geldiği çalıştaylar düzenlenmesi ve ayrıca ören yeri ziyaretçilerinin geri bildirimleri ile yörede yaşayan halkın önerilerinin de dikkate alınması önerilmektedir. Oluşturulan ve belirli sürelerle güncellenen ziyaretçi yönetim planına göre işletilen alanların; ziyaretçilerin yalnızca alanın keşfi için değil diğer dikkat çekici faaliyetleri de deneyimlemek için bölgeye gelmesine katkı sağlayarak ziyaretçi memnuniyeti yaratması yanı sıra hem Türkiye'nin turist çekme potansiyelinin artırılmasında hem de ilgili bölgenin ekonomik olarak kalkınmasına olumlu etkisi olacağı düşünülmektedir

KAYNAKÇA

Adams R. L. (2005). Ethnoarchaeology in Indonesia illuminating the ancient past at Catalhöyük? *American antiquity*, 70 (1),181-188.

Ammerman, A. J., ve Cavalli-Sforza, L. L. (1971). Measuring the rate of spread of early farming in Europe *Man new series*, 6 (4),674–688.

Asouti E. ve Fairbairn A. (2002). *Subsistence economy in Central Anatolia during the Neolithic: the archaeobotanical evidence*; F. Gerard, L. C. Thissen (ed.), The neolithic of central anatolia: international developments and external relations during the 9th - 6th millennia cal BC. proceedings of the canew table ronde (181-192), Istanbul.

Astley H. J. D. (1914). Notes on the hypogeum at hal-saflieni, Malta *The journal of the royal anthropological institute of great britain and ireland*, 44,394-396.

Atalay S. ve Hastorf C. A. (2006) Food, Meals, and Daily Activities: Food Habitus at Neolithic Catalhöyük *American Antiquity*, Vol. 71, No. 2, 283-319.

Babel J. T. (2014). *Krzemionki Opatowskie*, D. Piotrowska, W. Piotrowski, K. Kaptur (eds.), najważniejszy zabytek górnictwa pradziejowego w polsce” górnictwo z epoki kamienia: krzemionki – polska – europa. w 90. rocznicę odkrycia kopalni w krzemionkach/stone age mining: krzemionki - poland - europe. on the ninetieth anniversary of the discovery of the krzemionki mine.,(53-103), Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Ostrowcu Świętokrzyskim.

Balcer B. (2014). *Krzemionki w moich wspomnieniach z lat 1954–1972 The Krzemionki excavations in the years 1954–1972. My reminiscences*, D. Piotrowska, W. Piotrowski, K. Kaptur (eds.), Górnictwo z epoki kamienia: krzemionki – polska – europa. w 90. rocznicę odkrycia kopalni w krzemionkach/stone age mining: krzemionki - poland - europe. on the ninetieth anniversary of the discovery of the krzemionki mine, (p. 105-120), muzeum historyczno-archeologiczne w ostrowcu świętokrzyskim.

Başarangel İ. (2014). Kent turizminin sürdürülebilir geleceği: turizm potansiyeli açısından kırklareli ili'nin değerlendirilmesi *Uluslararası hakemli pazarlama ve pazar araştırmaları dergisi*, 3(1),82-100.

Battallar z. ve Cömert m. (2015). Tüketicilerin tercihlerinde sosyal medyadaki reklamların Etkisi *turizm akademik dergisi*, 2(1), 39-48.

Bec, A., Moyle, B., Timms, K., Schaffera, V., Skavronskaya, L., Little, C. (2019). Management of immersive heritage tourism experiences: A conceptual model, *Tourism management*, 72, 117–120.

Carey G. (2012). Rethinking the domestic architecture of early neolithic orkney *The Posthole*, 25, 5-12.

Cessford C., (2005). *Estimating the neolithic population of çatalhöyük, in inhabiting çatalhöyük: reports from the 1995-1999 seasons* Çatalhöyük Project Vol. 4, I. Hodder (ed.), McDonald institute monographs/british institute of archaeology at Ankara, (325-326) Cambridge.

Childe, V.G., Grant, W.G. (1947). A Stone age settlement at the braes of rinyo, rousay, orkney (second report) *Proceedings of the society of antiquaries of scotland*, 81, 16–42.

Collet H. (2012). Mineurs illustres du hainaut *Les cahiers nouveaux*, 83, 21-25.

Collet H., Hauzeur A., Lech J. (2008). *The prehistoric flint mining complex at spiennes (belgium) on the occasion of it's discovery 140 years ago*, P. Allard, F. Bostyn, F. Giligny, J. Lech (eds.), *Flint mining in prehistoric europe: interpreting the archaeological records*, european association of archaeologists, 12th annual meeting cracow, poland, 19th-24th September 2006, (41-77), BAR International Series 1891, London.

Davison K., Dolukhanov P., Sarson G. R., Shukurov A., (2006) The role of waterways in the spread of the Neolithic *Journal of Archaeological Science*, vol. 33, 641-652

Deniz T. ve Kalem M. Y. (2018). Turizm coğrafyası: çalışmalar, sorunlar ve yaklaşımlar, *Safran kültür ve turizm araştırmaları dergisi*, 1(1), 41-54.

Doğan S. Ö. ve Bostan H. (2019). Türkiye'nin demografik dönüşümü ve nüfus projeksiyonlarına göre fırsatlar, *Doğu coğrafya dergisi*, 41, 61-90.

Doğanay H. ve Zaman S. (2019) *Türkiye Turizm Coğrafyası*, Ankara: Pegem Akademi.

Duran E. (2011). Turizm, kültür ve kimlik ilişkisi; turizmde toplumsal ve kültürel kimliğin sürdürülebilirliği, *İstanbul ticaret üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 10(19), 291-313.

ETC Research Report N° 2005 / 1: city tourism & culture the european experience; a report produced for the research group of the european travel commission (etc) and for the world tourism organization (wto), by LAGroup & Interarts, Brussels, February 2005, 3-7.

Emekli G. (2011). Öğrenen turizm bölgeleri, kentler ve kent turizmüne kuramsal yaklaşım, *Ege coğrafya dergisi*, 20(2), 27-39.

Emekli G. (2018). *Kent turizminde kültür ve yaratıcılık* N. Türkoğlu, R. Bayar, K. Karabacak, C. K. Anlı, H. Kılar, E. Gökaya (eds.) TÜCAUM 30. yıl uluslararası coğrafya sempozyumu 3-6 ekim 2018 bildiriler kitabı, 460-491, Ankara.

Eogan G. (1997). The Passage tombs of brú na bóinne, *Archaeology ireland*, supplement brú na bóinne, 11(3), 9-1.

Eralp, Z., (1983). *Genel Turizm*, Ankara Üniversitesi, S.B.F Basın-Yayın Yüksekokulu Yayını, Ankara.

Eröz S. S. ve Doğdubay M. (2012). Turistik ürün tercihinde sosyal medyanın rolü ve etik ilişkisi *Dokuz eylül üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 27(1), 133-157.

Evans J. D. (1971). *The prehistoric antiquities of the maltese islands, a Survey*, London

Evans J. D. (2008). *Approaching the labyrinth*. V. Isaakidou ve P. D. Tomkins (eds.) Escaping the labyrinth: the cretan neolithic in context (11-120), Oxford

Evcil, A. N. (2018). Barriers and preferences to leisure activities for wheelchair users in historic places. *tourism geographies - An international journal of tourism space, place and environment*, 20 (4), 698-715.

Girtliođlu İ. ve Avcıkurt C. (2010). Şehirlerin turistik bir ürün olarak pazarlanması, örnek şehirler ve türkiye'deki şehirler üzerine öneriler (derlemeden oluşmuş bir uygulama). *Adıyaman üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 3(4), 74-89.

Fairbairn A., Near J., Martinoli D., (2005). *Macrobotanical investigation of the north, south and kopal area excavations at çatalhöyük east* Ian Hodder (ed.), Inhabiting çatalhöyük: reports from the 1995-1999 seasons, çatalhöyük project vol. 4, mcdonald institute monographs/british institute of archaeology at ankara, (137-202), Cambridge.

Harrison J. ve Cooney G. (1997). Exhibition of neolithic life in brú na bóinne *Archaeology ireland*, Supplement: Brú na Bóinne, 11(3), 38-39.

Hawkes J. (1953). Stonehenge, *Scientific american*, 188(6), 25-31.

Hodder I. (2004). Women and men at çatalhöyük *Scientific american*, 290(1), 76-83.

Hodder I. (2006). Çatalhöyük. Leoparın Öyküsü. (Çev. D. Şendil), İstanbul.

Hodder I. ve Cessford C. (2004) Daily practice and social memory at catalhoyuk. *American antiquity*, 69(1), 17-40.

Hubert, F. (1980). *Zum silexbergbau von spiennes (B 1)* G. Weisgerber, R. Slotta, J. Weiner (ed.) 5000 Jahre Feuersteinbergbau. Die Suche nach dem Stahl der Steinzeit, (124-139), bochum: deutschen bergbau-museum.

Jeraj M., Velušček A., Jacomet S. (2009). The diet of eneolithic (copper age, fourth millennium cal b.c.) pile dwellers and the early formation of the cultural landscape south of the alps: a case study from slovenia, *Vegetation history and archaeobotany*, 18(1), 75-89.

Jones, C. ve Munday, M. (2001). Blaenavon and united nations world heritage site status: 15 conservation of industrial heritage a road to local economic development?, *Regional studies*, 35 (6), 585-590.

Koçak, N. ve Tandoğan, G.K., (2008). Kent turizmi kapsamında fuar ve sergilerin izmir turizmine olası etkileri: EXPO Örneği *SOİD seyahat ve otel işletmeciliği dergisi*, 5(2), 6-15.

Kuşçuoğlu G. Ö. ve Taş M., (2017). Sürdürülebilir kültürel miras yönetimi *Süleyman demirel üniversitesi yalvaç akademi dergisi*, 2(1), 58-67.

Lee, D. ve Thomas, A. (2012). Orkney's First farmers: early neolithic settlement on wyre . *Current archaeology* 268,12-19.

Leung, D. (2013). Social media in tourism and hospitality: a literature review, *Journal of travel & tourism marketing*, 30 (1-2). 17.

Lian, T. ve Yu C. (2019). Impacts of online images of a tourist destination on tourist travel decision, tourism geographies. *An international journal of tourism space, place and environment*, 21(4), 635-664.

Malone C., Bonanno A., Gouder T., Stoddart S., Trump D., (2005). The death cults of prehistoric Malta. *Scientific american*, special editions 15(1), 14-23.

McKercher B. ve Cros H. (2002). Cultural tourism, the partnership between tourism and cultural heritage management, New York: The Haworth Press.

Meece S. (2006). A bird's eye view--of a leopard's spots: the Çatalhöyük 'map' and the development of cartographic representation in prehistory. *Anatolian studies*, 56, 1-16.

Mellaart J. (1965). Çatal Hüyük west, *Anatolian Studies*, vol. XV, 135-156.

Mellaart J. (1967). Çatal Hüyük: a neolithic town in Anatolia, New York.

Meskel L. (2008). The nature of the beast: curating animals and ancestors at Çatalhöyük. *World archaeology*, 40(3), 373-389.

Mifsud A. ve Mifsud S. (1999). *The subterranean sanctuary at Ħal Saflieni*. A. Mifsud, C. S. Ventura (eds.) facets of Maltese prehistory, (p. 149-169), London.

Müller-Beck H., (1961). Prehistoric Swiss lake dwellers. *Scientific american*, 205(6), 138-149.

Negiz N. (2017). Kent-turizm-kalkınma ilişkisine arkeoloji ekseninden bakmak: yalvaç pisidia antiokheiası üzerine bir inceleme *Süleyman demirel üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 22(1), 153-164.

Olçay A., Giritlioğlu İ. (2014). Gaziantep bölgesinde şehir turizmine hizmet veren otellerde müşteri memnuniyeti üzerine bir araştırma. *Elektronik sosyal bilimler dergisi*, 3(50), 1-22.

Özgüç N. (2017). *Turizm coğrafyası özellikler ve bölgeler*, İstanbul: Çantay Kitabevi.

Pace A., (2004). *The Ħal Saflieni hypogeum*. heritage books/ heritage Malta, Sta Venera.

Pearson M. P., Chamberlain A., Jay M., Marshall P., Pollard J., Richards C., Thomas J., Tilley, Welham K., (2009). Who was buried at Stonehenge? *Antiquity*, 83(319), 23-39.

Pekershen Y., Güneş E., Seçuk B. (2019). Kültürel miras turizmi değerlerinin korunması ve sürdürülebilirliği kapsamında yerel halkın tutumu: cumalıkızık örneği *Türk turizm araştırmaları dergisi*, 3(3), 350-368.

Piotrowska D. (2014). "Krzemień pasiasty i początki badań prehistorycznego górnictwa w Polsce" *Górnictwo z epoki kamienia*. D. Piotrowska, W. Piotrowski, K. Kapturek (ed.) Krzemionki – Polska – Europa. W 90. rocznicę odkrycia kopalni w Krzemionkach/Stone Age mining: Krzemionki - Poland - Europe. On the ninetieth anniversary of the discovery of the Krzemionki mine, (21-50), Muzeum historyczno-archeologiczne w ostrowcu świętokrzyskim.

- Pitts M. (2008). The henge builders *Archaeology*, 61(1), 48-55.
- Ribaudo, G. & Figini, P. (2017). The puzzle of tourism demand at destinations hosting UNESCO world heritage sites: an analysis of tourism flows for Italy. *Journal of travel research*, 56 (4), 521–542.
- Roche H. (1997). Prehistoric settlement in brú na bóinne *Archaeology Ireland*, supplement brú na bóinne, 11(3), 28-29.
- Rowe M. (2019). Orkney, Bradt Publishers.
- Russel N. (2012). *Hunting sacrifice at neolithic çatalhöyük* A. M. Porter, G. M. Schwartz (ed.) Sacred Killing; The Archaeology of Sacrifice in the Ancient Near East, (p. 79-97), Eisenbrauns.
- Sagona A. ve Zimansky P. (2015). *Arkeolojik veriler ışığında türkiyenin en eski kültürleri. M.Ö 1.000.000-550*, (N. Başgelen, S. İ. Belik, M. Payne, H. Taşkiran (çev), İstanbul.
- Steele L. D. (2007). The neolithic settlement at çatalhöyük and pueblo ethnoarchaeology, *British school at athens studies*, 15, 37-46.
- Şen N., Yetim A. Ç., Bilici N. (2014). Kültür varlıkları ve müzelerin engelli turist ziyaretine uygunluğunu belirlemeye yönelik bir araştırma, *Erzincan üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, VII(I), 1-16.
- Tosun N. ve Bilim Y. (2004). Şehirlerin turistik açıdan pazarlanması *Anatolia, turizm araştırmaları dergisi*, 15(2), 125-138.
- Toussaint M, Collet H., Jadin I. (2010). Datations radiocarbone d'ossements humains du site minier néolithique de spiennes (mons, hainaut) première approche. *Notae praehistoricae*, 30, 73-80.
- Trump D. H. (1999). *The architecture of the maltese temples*. C. S. Ventura (ed.) Facets of maltese prehistory, 91-101.
- Uslu, A. ve Kiper, T. (2006). Turizmin kültürel miras üzerine etkileri: beypazarı/ankara örneğinde yerel halkın farkındalığı, *Tekirdağ ziraat fakültesi dergisi*, 3(3), 305-314.
- Uygur S. M. ve Baykan E. (2007). Kültür turizmi ve turizmin kültürel varlıklar üzerindeki etkileri, *Ticaret ve Turizm Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, 30-49.
- Yavuz M. C., Karabağ S. F. (2009). Ulusal turizm tanıtımı ve pazarlama yönetimi örgütlenmesi: Türkiye için bir model önerisi, *İstanbul üniversitesi iletişim fakültesi dergisi*, 1(36), 113-130.
- Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulunun Kuruluş ve Görevleri ile Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik*. Erişim Tarihi: 13 Şubat 2020, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/11/20051127-2.htm>
- Brú na bóinne - archaeological ensemble of the bend of the boyne*. Erişim Tarihi: 04 Nisan 2020, <https://whc.unesco.org/en/list/659/>

Çatalhöyük 2002 archive report. Erişim Tarihi: 13 Şubat 2020,
http://www.catalhoyuk.com/archive_reports/2002/last.html

Çatalhöyük neolitik kenti yönetim planı (Mayıs 2013). Erişim Tarihi: 13 Şubat 2020,
http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/Catal_SMP_TR_Revised.pdf

Çatalhöyük neolitik kenti yönetim planı (Mayıs 2013). Erişim Tarihi: 13 Şubat 2020,
<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/Eklenti/57316,catalhoyuk-neolitik-kenti-yonetim-planipdf.pdf?0>

Çatalhöyük 2016 Arşiv Raporu. Erişim Tarihi: 13 Şubat 2020,
http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/media/pdf/RAPOR_2016.pdf

Hal saflieni hypogeum. Erişim Tarihi: 04 Nisan2020, <https://whc.unesco.org/en/list/130/>

Hal saflieni hypogeum. Erişim Tarihi: 16 Nisan 2020,
<https://www.worldheritagesite.org/list/Hal+Saflieni+Hypogeum>

Heart of neolithic orkney. Erişim Tarihi: 04 Nisan 2020, <https://whc.unesco.org/en/list/514/>

Krzemionki prehistoric striped flint mining region. Erişim Tarihi: 04 Nisan 2020,
<https://whc.unesco.org/en/list/1599/>

Krzemionki. Erişim Tarihi: 13 Şubat 2020, <http://krzemionki.pl/en/>

Neolithic flint mines at spiennes (Mons). Erişim Tarihi: 04 Nisan 2020,
<https://whc.unesco.org/en/list/1006/>

Neolithic flint mines at spiennes (Mons). Erişim Tarihi: 04 Ocak 2020,
<https://walloniabelgiumtourism.co.uk/en-gb/content/silexs-mons-neolithic-flint-mines-spiennes>

Neolithic flint mines of Spiennes. Erişim Tarihi: 13 Şubat 2020, <http://en.silexs.mons.be>

Neolithic site of çatalhöyük. Erişim Tarihi: 04 Nisan 2020, <https://whc.unesco.org/en/list/1405/>
Prehistoric pile dwellings around the alps. Erişim Tarihi: 04 Nisan 2020,
<https://whc.unesco.org/en/list/1363/>

Stonehenge, avebury and associated sites. Erişim Tarihi: 04 Nisan 2020,
<https://whc.unesco.org/en/list/373/>

Stonehenge. Erişim Tarihi: 16 Nisan 2020, <https://www.english-heritage.org.uk/visit/places/stonehenge/>

UNESCO world heritage site and bru na boinne management plan. Erişim Tarihi: 04 Ocak 2020,
<https://meathcountydevelopmentplan.files.wordpress.com/2015/04/appendix-10-unesco-world-heritage-site-and-bru-na-boinne-management-plan.pdf>

UNESCO World Heritage Sustainable Tourism Toolkit. Erişim Tarihi: 04 Ocak 2020,
<http://whc.unesco.org/sustainabletourismtoolkit/how-use-guide>